

УДК 37.018.1 (477.82)

К. Г. Макарук,
учитель української мови та літератури Загальноосвітньої школи І–ІІІ ст. № 10 м. Ковеля,
лауреат обласної премії імені Лесі Українки

Берегиня славетного роду: материнська школа Олени Пчілки

Розкрито особливості виховання в родині Косачів. Увага акцентується на внескові, зробленому Оленою Пчілкою в становлення української материнської школи, тобто виховання дітей у національному дусі.

Ключові слова: українська материнська школа, родинне виховання, мудрість народної педагогіки.

Makaruk K. H. Keeper of the Glorious Family: Maternal School of Olena Pchilka.

The features of upbringing in the Kosaches are revealed. It is focused on the contribution of Olena Pchilka in the establishment of the Ukrainian maternal school, that is, the upbringing of children in the national spirit.

Key words: Ukrainian maternal school, family education, wisdom of folk pedagogy.

Постановка питання. Сім'я – це той різновіковий колектив, членом якого стає дитина з перших днів свого існування і вплив якого відчуває впродовж довгих років. Тут формується її світогляд і ставлення до навколишнього світу. Якщо в сім'ї панує доброзичливість, увага один до одного, уміння вислухати іншого, повага до старших, то це лише на благо у вихованні кращих рис дитини. Усе це – перша цеглинка в майбутній будівлі особистості.

Видатний педагог В. О. Сухомлинський підкреслював, що в хорошій сім'ї, де батько й мати живуть у злагоді, де панують стосунки добра, взаємної поваги, перед дитиною розкривається все те, на чому стверджується її віра в людську красу, душевний спокій, рівновага. І особливе місце належить матері – берегині сімейного вогнища, яка завжди брала на себе відповідальність за майбутнє покоління, виховувала дітей.

Значне місце в розвитку української культури та освіти кінця ХІХ – початку ХХ ст. посідає Олена Пчілка (Ольга Петрівна Косач-Драгоманова), яка була високоосвіченою людиною з власними сміливими поглядами на українське національне питання, надавала величезної уваги педагогіці та вихованню молодого покоління, бо в цьому вбачала спосіб вирішення проблеми відродження та збереження української нації.

Виклад основного матеріалу. У цьому році виповнюється 170 літ від дня народження видатної українки. І хоча минув уже не один ювілей з того часу, як її немає з нами, ми так і не досягнули цю феноменальну особистість. На жаль, Олена Пчілка

досі не здобула належного їй статусу в історії української культури, хоча вже сама її біографія (власне, так досі й не написана) являла собою ту багату й героїчну історію. Але в нас заведено розглядати Ольгу Петрівну Косач насамперед як матір Лесі Українки, хай і велику матір. Навряд чи з цим би погодилась Леся, навряд чи цей статус прийняла б сама Олена Пчілка. Вона претендувала (і заслуговувала!) на значно більшу роль в історії.

То хто ж вона насправді? Дивна жінка із заможного шляхетського роду, оточена вишуканим аристократичним товариством, яка вільно володіла кількома мовами й залишила прекрасні переклади з російської, французької, німецької, польської. Справжня українка, яка одягала не тільки елегантні сукні, а й ошатні народні стріби; яку можна було зустріти і в модних салонах, і в курній волинській хаті, де змальовувала настінні розписи, орнаменти вишивок на рушниках і сорочках, записувала пісні, легенди, бувальщини... Її світлинами, особливо тією, де вона в намисті й традиційному волинському вбранні, сьогодні модно прикрашати різного стибу виставки, інсталяції, перфоманси. Передусім, якщо там не вистачає по-справжньому виразної ноти, найчіткішого акценту, якщо бракує отого національного маркера.

Народилася 1849 року в Гадячі на Полтавщині. Початкову освіту отримала вдома. Усі дослідники одноставні в тому, що любов до літератури, української пісні, звичаїв та обрядів їй прищепили батьки. Ольга закінчила Київський зразковий пансіон шляхетних дівчат. З-під батьківського даху вийшла вільнодумною, незалежною духом, упевненою в собі

особистістю. Цьому, безумовно, сприяла атмосфера дому Драгоманових. «Не пам'ятаю я такого, – пригадувала вона, – щоб наші старі картали когось із дітей за вільнодумство. Тут була наче якась мовчазна поспільна угода: я не перечу твоїй новій думці вільній, а ти не руш моєї душі...». А вільнодумство буде проявлятися в наступних поколіннях родини Драгоманових з більшою й більшою силою.

Тож саме з рідного гнізда Олена Пчілка винесла своє «українофільство», бо там не можна було не знати українського слова, адже воно їх рідна стихія. Згодом вийшла заміж за Петра Косача та виїхала на Волинь, до місця його служби, і замість власноруч гаптувати шовком і золотом гори подушок у затишній альтанці, як більшість дружин, кинулася збирати по селах зразки народних вишивок. Її книжка «Український народний орнамент», яка побачила світ у 1876 р., являла собою таку ґрунтовну безпрецедентну працю, містила настільки багатий і систематизований матеріал, що принесла їй славу найпершого знавця української вишивки.

Чоловік Олени Пчілки був тихої вдачі, але водночас це людина твердих переконань, урівноважена, витримана. Тому й не дивно, що молода розумна Ольга Петрівна зуміла оцінити його шляхетність та доброту в ставленні до людей. Петро Косач завжди підставлятиме своє плече, коли хворітимуть діти (а в сім'ї їх було шестеро) і разом із дружиною доглядатиме їх. Він у всьому підтримуватиме дружину. Проблема «батьки і діти» ніколи не виникала. Діти дуже любили своїх батьків. Петро Антонович завжди був ласкавий з ними, говорив поважно, наче з рівними собі. Діти обожнювали матір. На їх погляд, це була найкраща, найрозумніша, найталановитіша жінка у світі. Отож любов до батьків – одна з визначних чеснот.

Згодом Олена Пчілка стане першою в Україні (!) жінкою-академіком і заслужить першість ще в багатьох царинах науки, культури, мистецтва, але повсякчас (і за життя, і після смерті) матиме проблеми з визнанням.

У багатьох працях біографів відзначається великий внесок Ольги Петрівни у становлення української материнської школи, тобто родинного виховання дітей у національному дусі, «щоб не виростили вони перевертнями, щоб звикали вони шанувати своє рідне». Вітаючи Олену Пчілку з 25-річчям літературної діяльності, Іван Франко наголошував: «Ви дали Україні перший приклад освіченої сім'ї, в якій плекається українська мова й українська літературна традиція». Погодьтеся, цей приклад заслуговує на увагу й сьогодні, бо далеко не в кожній родині дбають про оволодіння дітьми кращими духовними здобутками свого народу.

На що ж найбільше звертали увагу Косачі у вихованні своїх дітей? Атмосфера сім'ї Ольги Петрівни та Петра Антоновича Косачів формувалася на основі взаєморозуміння, щирості, відвертості, дружби та поваги один до одного, між батьками та дітьми. Утім, у вихованні Олена Пчілка керувалася не фанатичною любов'ю, а діяльною й мудрою любов'ю матері, яка бачила перед собою конкретну мету: виховати дітей

повноцінними особистостями, сильними духом, гідними громадянами рідної землі.

Ольга Петрівна розуміла, що для національного виховання майбутніх поколінь треба починати дітей виховувати з коліски. І так вона діяла. Ще в ранньому віці синів та доньок знайомила з народною творчістю, звичаями українського народу, читала та розповідала їм про головні події рідного краю, про справжніх патріотів, ініціювала шевченківські вечори. А щоб діти мали змогу подивитися «на рай тихий, на свою країну», на її природу, не шкодувала грошей на подорожі, під час яких вони разом записували легенди, оповідки, пісні. Виховання своїх дітей Ольга Петрівна просто не могла довірити тодішній офіційній школі, надто вона була зрусифікована. Мала на меті оточити дітей «такими обставинами, щоб українська мова була їм найближчою». У їхній домашній школі практично всі предмети викладалися українською мовою (Ольга Петрівна самостійно робила переклади підручників).

Виховувати дітей в українських традиціях в ті часи було надзвичайно важко, адже це був період розпалу цькування українського руху. За таких умов навчати дитину читати й писати рідною мовою було складно: для українця навчання перетворювалося на щоденний державний злочин. Попри все, діти в сім'ї Косачів навчалися саме українською. У такий спосіб матір'ю був здійснений не лише вибір мови для своїх дітей, але й національної ідентичності.

Чому ж Олена Пчілка так боролася за українське слово? Бо з самого дитинства в неї закралося відчуття несправедливого ігнорування української мови серед поважних людей дворянського походження: «У гостях, при гостях, взагалі з чужими треба було говорити по-московському, хоч би з таким товариством малим, як і ми самі... Думалося нам, що, може, ті Гриші чи Анюти не тямлять добре говорити по-нашому, може, їм так незручно було. Нащо ж їх зв'язувати! Це така нібито добрість, делікатність до чужих з руки дитини української; а тим часом дитина чужа ніколи не хоче доказати такої ж делікатності до дитини нашої, не хоче поступатися до неї своїм... Так починається з літ малих, так ведеться й далі, і, на останку, мова українська лишається з тією делікатністю на боці, а згодом і зовсім з ужитку виходить...» [1, с. 144].

Не змусили відступити від українського виховання дітей і щирі здивування сусідів на те, що панські діти розмовляють «по-холопському» та ходять в українському вбранні. Це була справжня боротьба серед ворожих обставин. Те, що в сім'ї Петра Косача діти ростимуть зі свідомістю українців, розмовлятимуть українською – безсумнівна заслуга й воля матері. Олена Пчілка вкладала душу у своїх дітей, хвилювалася за кожного з них, раділа їхнім перемогам, невимовно страждала при втраті, адже довелось їй пережити смерть сина Михайла та дочки Лариси.

Енциклопедично освічена Леся Українка жодного дня не навчалась у школі. Український літературознавець, педагог Григорій Аврахов зазначає: «Ольга Петрівна явила таку розсудливу вмільість педагога, таку зрілу методичну компетентність

наставника, таку надзвичайну відважність узяти на себе всю повноту відповідальності за початкову освіту дітей, що доводиться тільки подивляти на її вроджений учительський хист» [1, с. 141].

Згодом, коли діти продовжили навчання в гімназії, в «Автобіографії» Олена Пчілка напише: «Мені тоді здавалося, що школа зараз же зруйнує моє змагання виховати дітей в українській мові. Це був даремний шлях, бо потім я побачила, що коли дітей добре вправлено в українській мові, то тоді школа цієї мови не руйнує» [6, с. 85]. Людмила Старицька-Черняхівська, порівнюючи з Михайлом і Лесею себе та інших однолітків, які навчалися в гімназії, приходять до висновку про ту незрівнянну перевагу вихованців материнської школи: «Вони були далеко серйозніші й освіченіші за нас. Одрізнялися вони від нас і мовою, і одежею. Балакали й ми по-українськи, але се вже була якась мішанина з російщиною, що затопляла нас в гімназії, – Леся й Михайло балакали добірною мовою, бо вони й вчилися на ній; що ж до одежі, то й тут вони відрізнялися від нас: скільки пам'ятаю Лесею і Михайла, – все пам'ятаю їх в доброму українському вбранні, – Михайло в сірій чумарочці, Леся в спенсері, у вишиваній сорочці, білява голівка гладенько перев'язана стьождою» [7, с. 397].

Олена Пчілка вмiла впливати на душі своїх дітей; вона керувала і їхньою освітою, не пускаючи її з національного ґрунту, а на той час це було дуже тяжко, бо й жодного підручника українського не існувало. Однак Михайло, що вступив уже в старші класи (успішно склавши іспити за п'ять років), закінчив гімназію з медаллю. Леся ж через хворобу до гімназії не вступала, але з дитячих років вивесла ґрунтовні знання, які поглиблювала впродовж усього життя.

Олена Пчілка була всебічно обдарованою людиною, тож в її особі діти мали талановиту вчительку не тільки з української, а й з іноземних мов, зарубіжної літератури, співів, малювання, танців, гри на музичних інструментах.

Мудрість народної педагогіки підказувала Олені Пчілці: дітей змалку треба привчити, що все на землі створюється й дається працею. Ольга Петрівна постійно заохочувала їх до трудової діяльності. Обов'язковими були уроки праці, на яких мати вчила своїх хлопчиків та дівчаток доглядати за садом, вирощувати овочі, створювати квітники, вишивати, облаштовувати будинок.

Важливу роль у духовному розвитку відігравав і домашній український драматичний театр, виконувати ролі в якому запрошувалися діти з інших родин, зокрема й селянських. Та найбільше про педагогічний

талант Ольги Петрівни свідчить те, що всі шестеро дітей Косачів – Михайло, Леся, Ольга, Оксана, Микола, Ізидора – стали особистостями, присвятили своє життя служінню людям.

А ще в сім'ї Косачів панувало залучення дітей до книги як до першої сходинок в навчанні й вихованні. Книга стала «настільною», якоюсь святістю. Саме через неї діти пізнавали життя, і їх свідомість як маленьких українців зміцнювалася. Цінним було й те, що батьки розбірливо підходили до вибору книжок для читання.

Як людина Олена Пчілка вирізнялася мужністю, принциповістю, незламністю, наполегливістю й самовідданістю й була наставницею не тільки своїх, а й інших українських дітей, для яких писала. У 1882 році видає в Києві збірник своїх перекладів «Українським дітям». На той час вона була однією з перших і визначних дитячих письменників. «Майбутнє батьківщини залежатиме від того, – переконувала вона сучасників, – чи дитина виросте приятелем чи ворогом України, од того, що їй буде защеПЛене в сім'ї» [1, с. 143]. Багато енергії й таланту поклала письменниця на виховання й освіту українських дітей.

Висновки. Косачі були переконані, що кожна дитина по-своєму особлива. Вони були надзвичайно уважними до нахилів та уподобань дітей, завжди підтримували виявлені ними інтереси до музики, живопису, літератури, бо вважали, що не обов'язково, щоб діти стали геніальними чи видатними, а найголовніше, щоб вони були справжніми людьми. Це і є найвідповідальніший обов'язок батьків: допомогти дітям працювати над своїм розвитком, прагнути до успіху. Педагогічні принципи Олени Пчілки, закладені у її творах, цілком годяться й для виховання сучасних дітей: шляхетність, національна свідомість, пристойна освіта, вільне від забобонів мислення... Чим не сьгоднішні європейські стандарти?

Батькам потрібно пам'ятати, що виховання – це творчий пошук, який не терпить бездумності та поспішних рішень. У будь-яких складних педагогічних ситуаціях батьки повинні поважати почуття маленької людини, бачити в ній особистість, прагнути до взаєморозуміння, справедливо оцінювати вчинки дитини, у своїх вимогах залишатися завжди доброзичливим. Сім'я Косачів – взірць родинного виховання. «Діти – се наш дорогий скарб, се наша надія, се – молода Україна», – вважала Олена Пчілка, талановитий педагог, вихователь.

Віддаймо ж належне цій прекрасній жінці, невтомній трудівниці нашої духовності, яка своїм життям, невтомною працею робила все, щоб її Батьківщина стала справді духовно багатою й вільною державою.

Література

1. Аврахов Г. Олена Пчілка: барви особистості і феномен духу. *Дзвін*. 1993. № 10–12. С. 140–144.
2. Іскорко-Гнатенко В. До життєпису Олени Пчілки: нові знахідки. *Літ. Україна*. 1999. 2 черв. С. 3.
3. Кондратенко Л. Олена Пчілка – мати, письменниця, педагог. *Дошкільне виховання*. 1990. № 7. С. 20–21.
4. Новаківська Л. Олена Пчілка і українські діти. *Рідна шк.* 1998. № 11. С. 8–9.
5. Пчілка Олена. Праця виховальна. *Дивослово*. 1999. № 6. С. 56.
6. Пчілка Олена. З «Автобіографії». Спогади про Лесею Українку. Київ: Дніпро, 1971. С. 81–94.
7. Старицька-Черняхівська Л. Хвилини життя Лесі Українки. *Спогади про Лесею Українку*. Київ: Дніпро, 1971. С. 396–414.